TANULMÁNYOK.

Dézsi Lajos.

Írta: BAROS GYULA.

Feltűnés nélkül, halkan, munkás életére jellemző csendben távozott körünkből Dézsi Lajos, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alelnöke. Halálát nem előzték meg a betegségéről szóló, szokásos hirlapi tudósítások, elhunytát nem követte a terjedelmes nekrológok nagy száma; még a hozzá közel állók egy része is csak a napi hírekből értesült a szomorú valóságról.

A nyilvánosság e látszólag hűvös magatartásának a jelen esetben nincs tárgyi alapja, magyarázata csupán az a tájékozatlanság, mely még az ú. n. művelt köztudatot is közömbössé teszi, mikor a tudós szereplése nem eléggé hangos. A megboldogult emlékének azonban nem árt az avatatlanok e közönye, mert pályája egészében hasznos és gyümölcsöző volt, s mint ilyennek jutalma önmagában rejlik.

Az a negyvenegynéhány év, amit Dézsi a debreceni kollégiumból kikerülve részint könyvtári szolgálatban, részint a kolozsvári, majd szegedi egyetem tanári székén töltött, folytonos önműveléssel és búvárkodással telt el. Szívós tudásvágya kielégítésére először is megtanulta a nyugati nagy nemzetek nyelvét s ily módon fölszerelve fogott rendkívül szélesen megalapozott kutatásaihoz. Eleinte, talán pártfogói — főkép Szilágyi Sándor — hatására ingadozni látszik, hogy történelmi vagy irodalmi tanulmányoknak szentelje-e életét. Ebből a korból való a „Millenaris" Magyar Történet hatodik kötetének függelékében a „II. Mátyástól III. Ferdinándig" terjedő korszak társadalmi és művelődési életéről írt, tőle származó áttekintés.

Utóbb Szilády Áron közelségébe jutva, hamarosan döntött, és már korán megkezdte a főstúdiuma körüli elméleti tájékozódást. Ennek eredménye nagyszabásúnak indult, de félbenmaradt tanulmánya: *Az irodalomtörténet módszereiről.* Emellett azonban

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

— főkép pályája kezdetén — továbbra is foglalkoztatta őt a tágabb értelemben vett kultúrtörténet; ilyfajta kérdések iránti fogékonysága későbbi munkáin is észrevehető. Nyilván ennek köszönhette, hogy annakidején a *Történelmi Életrajzok* szerkesztése rábízatott.

Tanári állásának elfoglalása után természetesen nagy buzgalommal látott tárgyköre tüzetes áttanulmányozásához s e részben oly sokoldalú és széleskörű ismeretekre tett szert, hogy méltán vált szaktekintéllyé, különösen a régi magyar irodalmat illető vonatkozásokban.

Kutatásaiban nagy segítségére volt rendkívüli bibliografiai tájékozottsága. Ennek arányairól némi fogalmat nyujthat (báró Radvánszkytól sajtó alá rendezett Rimay Munkái-nak függelékében) a Balassa-kiadások egész kis kötetre terjedő mintaszerű könyvészeti egybeállítása és leírása. Állítólag ő maga mondta és ha mondta, bizonyára tréfából tette, hogy legkedvesebb olvasmányai az antikváriusok könyvjegyzékei. De volt ebben valami igaz is. E különösnek látszó kedvtelése érteti meg, hogy a régi magyar irodalom több, kortörténetileg fontos alkotását sikerült megmentenie a feledéstől.

Anyagismeretének teljességét és pontosságát biztosította gyüjtőszenvedélye, mely nem elégedett meg a szokásos emlékeztető jegyzetekkel, hanem egyenesen az unikumok megszerzésére törekedett. Ha az eredetinek nem tudott birtokába jutni, nem röstellte a fáradtságot, sajátkezűleg betűhív másolatot készített magának róla. Ilynemű gyüjtéséből különösen becses és szinte páratlan az a facsimile-gyüjteménye, mely az egyetlen példányokként külföldi könyvtárakban rejtőző magyar széphistóriáknak az eredetit pótló fényképmásolatait foglalja magában.

Nagyarányú és tudós lelkiismeretességre valló munkássága nem maradt hatás nélkül. Érdemei elismeréseül a M. T. Akadémia előbb levelező, majd rendes tagjai sorába választotta, tanítványai pedig nem egy értékes művel szereztek örömet és tisztességet kitűnő tanáruknak.

Társaságunknak alapítása óta egyik alelnöke volt s állása megbecsülése jeléül többízben megtisztelte üléseinket becses elnöki megnyitóival *(A háború és a magyar irodalomtörténet; Ferenczi Zoltán emlékezete)*, vagy folyóiratunkat tartalmas cikkeivel *(Magyar irodalmi hatás Shakespeare költészetében, Töke Ferenc Spira históriája* stb.). Kiváló monografiáinak *(Sz. Molnár A.,*

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Tinódi S., Jósika M. életrajza stb.), jeles kiadványainak *(Balassa művei, Horologium Turcicum* stb.) és szinte egész könyvtárt kitevő kisebb dolgozatainak akárcsak futólagos ismertetésére ezúttal s e helyen nincs szükség, mert nemrég jelent meg e lapokon Alszeghy Zsolt alkalmi tanulmánya (Irodalomtört. 1928), mely szempontjai és tárgyilagossága révén, nagy vonásokban hű képet nyujt a megboldogult tudományos munkásságáról.

Sajnos, e szép cikk befejező sorainak optimista bizakodására tragikus záradékot tett a közelmult, s így többé nincs reményünk néhány ígéretes kezdet *(Mikes-, Zsámboki-, Jókai-életrajza,* széphistóriáink kiadása, Világirod. lexikon stb.) folytatására. Pedig, hogy az alaposságáról és tárgyismeretének gazdagságáról híres tudós mily jó szolgálatot tehetett volna még kultúránk elmélyítése körül, arra bizonyság az a sok alkalmi közlemény és népszerűsítő cikk is, melyekben az egyébként inkább tárgyi hűségre törekvő szerző az előadás csínját is a hatáskeltés szolgálatába állította *(Erdélyi arcképek és képek).*

A mulandóság vaskényszere ellen azonban balgaság volna zúgolódni, kivált oly esetben, mint az övé, mikor a földi léttől való távozás nem jelent Nirvánát. Szeretett alelnökünk pályaképe nem múló jelenség, tovább fog élni, mint a jövőben is ösztönző példája a kegyeletes emlékezésre méltó, zajtalan, de eredményes tudós fáradozásnak.

Bél Mátyás levelezése egy olasz tudóssal.

Írta: KARDOS TIBOR.

A XVIII. század első felében több európai államban lázas törekvés mutatkozik a tudományos munka megszervezésére, a nemzeti multra vonatkozó emlékek összegyüjtésére, az ország multjának és jelenének egyetemes földolgozására. Olaszországban Muratori hatalmas méretű forrásgyüjtése nyüzsgő hangyabollyá változtatta az olasz tudományos életet. Németországban még Leibniz szervező munkájánál is jelentősebb az államismereti iskola diadalrajutása. Magyarországon ugyanennek az iskolának az eszméit fejlesztette tovább Bél Mátyás.[1] Munkatervének: az

[1] *Hóman Bálint:* Tudományos történetirásunk megalapítása a 18. században. Budapest, 1920. 11—12., 19—20. lk. és *Gárdonyi Albert:* A magyar történettudomány kezdetei. Protestáns Szemle, 1926. VI. sz. 361—373. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

ország egyetemes ismertetésének keresztülvitelében az akkori magyar értelmiség: műveltek, tudósok, papok, orvosok, a közigazgatás emberei segédkeztek.[2] Ennek érdekében mozgósította külföldi barátait is. Levelezése kiterjedt Szentpétervárig és Rómáig. E helyütt külföldi kapcsolatainak ismeretlen részét vázoljuk: viszonyát a megújuló olasz tudományhoz.

A Muratori-múzeumban őrzött húszezer levél beszédes bizonysága annak a tevékenységnek, melyet az olasz történész kifejtett. Forrásgyűjteménye megteremtésében résztvettek a tartományok, városok, költői akadémiák tudósai. A közös célra irányított munkával egyidejűleg megindult a regionális történettudomány is, elsősorban Muratori szűkebb hazájában, Felső-Olaszországban. Majd minden tartománynak, városnak megjelent a gyűjteménye a maga íróiról, híres embereiről vagy monográfia egy-egy intézményéről. Özöne szabadult el a legváltozatosabb tárgyú tudományos elmefuttatásoknak. A humanizmus újból erőre kapott és túlcsapott az ország határán.[3] A közös latin nyelv segítségével egybekapcsolódik az olasz és külföldi közvélemény. Közösen oldanak meg problémákat, műveikkel kedveskednek egymásnak. Ez a latinnyelvű és műveltségű irodalmi köztársaság kiterjedt Olasz-, Német- és Magyarországra.

Bél Mátyást az olasz szellemi élethez az irodalmi köztársaság közösségén kívül a bécsi udvar, valamint a magyar főnemesség olaszos műveltsége hozta közel. Ez az a korszak, amikor az olasz irodalom egyik nagy fejezete a császárvárosban játszódott le, amikor Apostolo Zeno, majd Metastasio divatos zenedrámáikat Bécsben írják és adatják először.[4] Bél Mátyás szívesen látott ember volt az udvari körökben. A Habsburg-uralkodók rokonszenvvel kísérték a magyar államismereti iskola munkásságát, sőt intézkedéseikkel azt elő is segítették. A forráskiadványokhoz hiányzó költségeket a magyar főurak adták. Így aztán természetes, hogy Bél Mátyás pozsonyi tudományos köre érdeklődéssel fordult az olasz szellemi élet felé, melynek a zenedráma mellett uralkodó jelensége a megújuló történettudomány volt.

A magyar történetírás apostola Muratori tevékenységét állandó figyelemmel kísérte. Schwandtner gyűjteményéhez írott célkitűző előszavában Muratori művét egyenesen elérendő minta-

[2] *Haan Lajos:* Bél Mátyás. Budapest, 1879. 40. l.

[3] *Tullo Concari: Il settecento.* 170—184. l.

[4] *Kastner Jenő:* A 18. század olasz irodalma. Egyetemi előadások. Pécs, 1927—28.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

képnek jelöli meg, de csak a Muratori-múzeum tudna fölvilágosítást nyujtani afelől, hogy leveleztek-e egymással? Az viszont ismeretes, hogy Muratori történetíró-ellenfele, Fontanini érsek, Rómából küldött anyagot Bélnek.[5] Úgy látszik Bél Mátyás legélénkebb összeköttetésben a pádovai polihisztor-társaság fejével, Jacopo Facciolatival állott. A latinista és történetíró Facciolati szellemi középponttá tette városát. Tanítványával, Forcellinivel, közösen dolgozott. Calepinus híres szótárának átdolgozása után belefogtak a latin szókincs teljes gyüjteményébe, a „Totius Latinitatis Lexicon"-ba, melyet az Accademia della Crusca olasz szótárának versenytársául szántak.[6] Polihisztor barátai közé tartozott A. Vallisnieri, aki annakidején Apostolo Zenoval s Muratorival együtt megalapította az első olasz szemlét, a „Giornale dei Letterati d'Italia"-t. A pádovai polihisztorok leveleztek a közelben tartózkodó Muratorival, Apostolo Zenoval, a Bécsben élő Metastasióval s a német tudomány sok személyiségével.

Facciolati a magyarokkal Bél Mátyás egyik tanítványa, Radvánszky László által jutott kapcsolatba, aki a császári Észak-Olaszországban 1726-ban tanulmányutat tett.[7] A pádovai tudósok rendkívüli szívélyességgel fogadták, amiért később megindultan mond köszönetet.[8] A kitüntető fogadtatást valószínűleg Bél Mátyás európai hírének köszönhette. Hiszen Facciolati már egy évvel előbb dicsőítette Bél sógorához írt levelében a „Prodromus" nagyvonalú terveit.[9] Most Radvánszky László útján elküldte latin beszédeit, egyúttal pedig megüzente, hogy segítségére kíván lenni az anyaggyűjtésben. Fölhívta Bél figyelmét egy Marsigli-kódexre.[10] A kézirat tartalomjegyzékét mellékelte is Radvánszkyhoz írt második leveléhez. A kéziratot nem tudta megszerezni, még a tartalom leírását is alig engedték meg, pedig maga Marsigli járt közbe.[11] Vajjon melyik Marsigli-kéziratról van szó?

[5] *Haan:* i. m. 40. l.

[6] V. ö. *Concari:* i. m. 234. l. — *Biographie universelle,* T. XIII. 316—317., 383. l. — *Wurzbach:* Biographisches Lexikon, IV. B. 131—132., 287—288. l.

[7] *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. 11. k. 849. l.

[8] *Clarorum Germanorum Hungarorumque ad Jacobum Facciolatum epistolae.* Ex autographis apud Carolum Roner extantibus descriptae. Venetiis, 1843. 20. l.

[9] Gyrardi Michaelis et Beli Mathiae ad Jacobum Facciolatum *epistolae tres.* Ex autographis apud Carolum Roner extantibus descriptae. Venetiis, 1844. 7. l.

[10] *Clarorum . . .* etc. 20. l. és *Epistolae tres . . .* etc. 7. l.

[11] *J. Facciolati* Epistolae Latinae. Patavii, 1765 epistola 92—98.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

A bolognai egyetemi könyvtár 120 kéziratát őrzi.[12] Facciolati általánosan csak annyit mond, hogy a kódex „de rebus Hungaricis" szól. Valószínű, hogy valamelyik történeti és földrajzi tárgyú kolligátum forog szóban. Közben Bél elhatározta magát a válaszadásra. Sok szerénykedés után kifejezi vágyát, bárcsak hozzájuthatna a bolognai kézirathoz, mert a tartalomjegyzékben olyan dolgokat lát, amelyeket nem szeretne nélkülözni. Ugyanis Marsigli igen szorgalmas megfigyelője volt a Magyarországgal kapcsolatos dolgoknak, szeretné hát megfigyeléseit az ország javára fordítani.[13] Facciolati egyéb kéziratokra is figyelmezteti magyar társát, olyanokra, melyek magyarországi egyházi könyvtárakban lappangtak. Ezekről a kéziratokról alkalmasint magyar paptanítványai révén tudott, mivel a pádovai szeminárium vezetője volt. Ettől kezdve a pádovai latinista állandó levelezésben állott Bél Mátyással. Mutatja ezt egy szentpétervári akadémikusnak, Bayernek az „Adparatus"-ban közölt levele a finn-magyar rokonságról. Itt Bayer a pádovai történészről, mint közös ismerősükről beszél, akit Bél útján üdvözöltet és válaszadásra kér.[14] Facciolati közben újabb munkájával kedveskedett Bélnek: megküldte „Lexicon Ciceronianum"-át (1734-ben). Bél igyekezett kimutatni háláját. Amidőn Bécsben járt, hogy III. Károlynak átadja a „Notititia Hungariae Novae" első kötetét, Facciolatinak is azonnal küldött egy példányt.[15]

A pádovai egyetem történetírója Bélen és Radvánszkyn kívül levelezésben állott még több magyarral, így a Lipcsében tanuló Gyraldi Mihállyal. Gyraldi humanista módra Facciolati latin beszédeit többre tartja Poliziano, Bembo, Cristoforo Landini, Sadoleto és a Manuzio-k írásainál.[16] A Bél Mátyás köréhez tartozók fölbátorodnak a levelezésre. Köleséri Sámuel császári tanácsos, aki, mint „az írók Társaságán kívül élő dák" (Dacus extra litteratorum societatem degens) úgy igyekszik kimutatni rokonszenvét és tiszteletét, hogy megküldi Facciolatinak nemrég kibocsátott Tibullusát (1727), amelyet egy Corvin-kódex alapján készített.[17]

[12] *Veress András:* A bolognai Marsigli-iratok magyar vonatkozásai. Magyar Könyvszemle, 1906. 109. l.

[13] *Epistolae tres* ... 7. l.

[14] *Adparatus ad historiam Hungariae.* Posonii, 1735. T. I. 415. l.

[15] *Epistolae tres* ... 8. l.

[16] U. o. 9. l.

[17] *Clarorum* ... etc. 22. l. — *Szinnyei:* i. m. III. köt. 1212. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Facciolati levelezésének utolsó meglévő darabja (1754-ből) különös, nyugtalanító akkorddal zárja levelezését.[18] Révai József báró túróci főispán, Bél tanítványa, ironikus keserűséggel írja az olasz humanistának: „Ego inter obscuros fama gentes (nam et barbaros appellatis) famam nominis tui excipere potui, et tam meo, quam patriae vitio non merui a te agnosci." A „barbár" szó a humanizmus óta lett újból megvető megkülönböztetés. Mély bánat rejlik Révai szavaiban: nemzeti fájdalom elmaradottságunk miatt. Hiába igyekszik Facciolati válaszában megnyugtatni Révait, hogy „barbár" csak annyit jelent „nem latin" és Révai hazája amúgy is a római birodalom szívében van, hiszen az osztrák uralkodó egyúttal római császár is.[19] Révai panasza mélyebbről jött, semhogy üres magyarázattal is el lehetett volna csendesíteni. Ez az elkeseredés sok más, hasonlóan művelt magyarban megvolt. Mindazok, akiket megérintett az olasz, francia kultúra vagy öntudatra ébredt bennük, hogy „lingua paterna"-nk a latin nem a mi igaz kifejezőnk, mind ráeszméltek a nemzet szörnyű állapotára. Szegény Faludi mennyi gonddal csiszolgatta olaszos zengésűre súlyos nyelvünket! Ki érezte jobban, hogy meg kell teremteni irodalmunkat, mint azok a magyar testőrök, akiknek a bécsi udvar adta a francia műveltséget.

A XVIII. század latin történetírásának s különösen Bél Mátyás munkásságának nagy szerepe van az új korszak létrehozásában. Ez a történetírás a nemzeti mult felé fordul, a tudományos munka szervezésével irodalmi közvéleményt készít elő. Mint ahogy az olasz romantikusok regényeik, drámáik tárgyát vagy hátterét nagyrészt Muratori gyűjteményéből vették, ugyanúgy használták föl a magyar romantikusok az újonnan kiadott középkori krónikákat. Ha meggondoljuk, hogy Schwandtner forráskiadványának szellemi mozgatója Bél Mátyás volt, akkor hatalmas tevékenysége a nemzeti újjászületés egyik kiindulópontjának bizonyul. Sorsa jellemzően magyar sors, első életrajzírójának kívánsága mindmáig csak kívánság, mert annak, aki annyi nemzeti emléket gyűjtött össze, adott ki vagy adatott ki: Bél Mátyásnak levelei mindeddig szét vannak szórva és kiadatlanok.

[18] *Clarorum* . . . etc. 33. l.
[19] *Facciolati:* i. m. Epistola 156.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.